

Primavera 2017***Les traduccions al català del teatre d'Eurípides***

Roger Aluja

Eurípides (c. 480 – c. 406 aC) va ser un dels tres grans dramaturgs tràgics de l'Atenes clàssica, juntament amb Èsquil i Sòfocles. De les més de noranta peces que la *Suda* li atribueix, se n'han conservat gairebé una vintena, i fragments —en certs casos d'extensió considerable— de gran part de les altres obres. El nombre de tragèdies conservades d'Eurípides supera amb escreix el de la resta de tragediògrafs junts; això es deu en part a la sort i a la casualitat —nou d'aquestes tragèdies s'han conservat en només dos manuscrits—, i en part al fet que després de la seva mort, sobretot a partir de l'època hel·lenística, la seva obra va tenir una popularitat creixent, fins al punt de convertir-se en un autor central en l'ensenyament escolar, al costat d'Homer, Demòstenes o Menandre. Les obres que ens han pervingut —senceres o pràcticament senceres— són el drama satíric *El cíclop* i divuit tragèdies: *Alcestitis*, *Medea*, *Els fills d'Hèracles*, *Hipòlit*, *Andròmaca*, *Hècabe*, *La follia d'Hèracles*, *Les suplicants*, *Ió*, *Les troianes*, *Ifigènia entre els taures*, *Electra*, *Helena*, *Les fenícies*, *Orestes*, *Ifigènia a Àulida*, *Les bacants* i l'espúria *Resos*, d'atribució dubtosa.

Si es considera que Èsquil fou el creador del gènere tràgic i Sòfocles l'autor que el va dur a la perfecció formal, Eurípides, el més jove dels tres tràgics, es va distingir pel caràcter innovador i subversiu dels mites que portava a escena, i per l'experimentació tècnica i formal, amb un paper cada cop més marginal del cor, la presència d'extensos diàlegs esticomítics o el recurs habitual al *deus ex machina* per acabar les obres. Encara que alguns dels trets del seu teatre van ser fortament criticats i parodiats en l'antiguitat —només cal pensar en el retrat que Aristòfanes fa del poeta a *Les granotes*—, la seva obra va tenir una popularitat enorme, tant entre els seus contemporanis com en els segles posteriors, gràcies a autors com Ovidi o Sèneca, que van agafar i reelaborar molts dels seus mites.

Amb l'arribada de l'Humanisme, que preconitzava un retorn als clàssics grecs i llatins com a valor cultural i social, i la publicació l'any 1503 de l'*editio princeps* de la seva obra, a càrrec d'Aldo Manuzio, el teatre d'Eurípides es va començar a difondre de nou. Un dels personatges que més va fer perquè fos així va ser el prolífic humanista Erasme de Rotterdam, amb la publicació l'any 1506 de la traducció llatina de dues tragèdies euripidees, *Hècabe* i *Ifigènia a Àulida*; a aquestes traduccions llatines s'hi han d'afegir les de *Medea* i *Alcestis*, a càrrec de George Buchanan, publicades el 1539. La primera traducció a una llengua vernacle no és gaire posterior: a mitjan segle xvi, Lady Jane Lumley va traduir, com a exercici privat, *Ifigènia a Àulida*, inèdita ben bé un segle.

En l'àmbit català, la primera recepció de l'obra euripidea va ser indirecta, per mitjà de les traduccions medievals de l'obra d'Ovidi i de Sèneca, dos autors fortament influïts pel tràgic atenès. Ben aviat, però, també s'hi va afegir l'estudi i l'edició del més jove dels tràgics atenesos: al final de segle xvi, l'hel·lenista valencià Pere Joan Núñez, professor a les universitats de Barcelona i de València, va editar l'original grec d'*Alcestis* (Barcelona, 1577; València, 1581), que comentava a classe. No va ser fins a mitjan segle xix, però, quan es va començar a consolidar una certa tradició hel·lenista a Barcelona —primer de la mà d'Antoni Bergnes de les Cases i després de Josep Balari i Jovany, mestre de Lluís Segalà i Estalella, que fa d'enllaç amb les generacions de l'esplet català del nou-cents— que es va sentir la necessitat de disposar de traduccions dels clàssics grecollatins i que van començar a aparèixer versions disperses i escadusseres d'aquestes obres. En el cas d'Eurípides, les primeres traduccions documentades —directes o indirectes— apareixen publicades a la revista literària *Lo Gay Saber*: al llarg del 1868, J. R. i R. —versemblantment Josep Roca i Roca— ofereix la traducció íntegra de *Lo Cíclop*, i una dotzena d'anys més tard, entre l'abril i el novembre del 1880, apareix publicada *Ifigenia a Taurida (Trajedia d'Eurípides)*, a càrrec d'Enric Franch, que anys abans ja hi havia publicat un *Edipo Rey (Traducció de Sòfocles)*. Al final de segle, però, es produeix un fet que marca decisivament la incorporació de la tragèdia clàssica a la cultura catalana: la revitalització del gènere teatral en el nostre país. A partir de l'any 1903 Adrià Gual, màxim exponent d'aquest moviment, comença a dur a escena tragèdia grega: l'*Edip Rei*, de Sòfocles, amb una traducció coral en què van

participar Eugeni d'Ors, el seu germà, Carles Capdevila, Jaume Pahissa i Xavier Viura, assistits per Josep Pujol; i el *Prometeu encadenat*, d'Èsquil, en traducció d'Artur Masriera, es representen aquell mateix any. En la temporada 1905-1906 ho és l'*Alkestis*, d'Eurípides, en versió de Salvador Vilaregut, publicada per Bartolomeu Baxarías l'any 1911.

Tanmateix, és el moviment noucentista que marca un abans i un després en la traducció dels clàssics grecs i llatins, no tan sols perquè sent la manca d'un passat literari inexistent que malda per reconstruir, sinó perquè es dota de les institucions que han de fer possible implementar el seu projecte polític i cultural, en què la recuperació, difusió i popularització dels clàssics grecolatins ocupen un lloc central. Carles Riba va ser sens dubte la figura que més va fer per incorporar aquests clàssics a la cultura catalana, especialment en l'àmbit de la tragèdia grega. Gràcies a la seva feina i dedicació incansables —que comença amb divuit anys amb la publicació d'una traducció de *Les Bucòliques* de Virgili (1911)—, el públic català va poder accedir a algunes de les obres més importants de la literatura universal de tots els temps: a més de la traducció completa dels tràgics atenesos, Riba va traduir Homer, Aristòtil, Virgili, Plutarc, Rilke, Hoffmann, Poe o Kavafis, entre molts altres. En el cas de la tragèdia grega, després de la primera traducció de l'*Odissea*, publicada l'any 1919 a Editorial Catalana, dirigida per Josep Carner, Riba va concebre fer igual amb el teatre de Sòfocles, i l'any 1920 publicava en un sol volum les tragèdies *Antígona* i *Electra* traduïdes en vers. Pel que fa a Eurípides, l'any 1922 tenia enllestida una versió poètica de dues tragèdies, *Alcestis* i *Medea*; la primera va restar inèdita —per bé que va ser representada al Teatre Studium l'any 1936—, i la segona només es va publicar al cap d'anys, parcialment al número de gener-desembre del 1926 de *La Revista* i sencera dins la *Miscel·lània Crexells*, editada a Barcelona el 1929. Malgrat aquestes traduccions primerenques, durant els anys vint i trenta Riba va dedicar tota la seva atenció i esforços en la feina d'editor, corrector i traductor a la Fundació Bernat Metge, una institució creada l'any 1922 amb la finalitat de popularitzar els clàssics grecolatins a casa nostra, per a la qual va acabar traduint en prosa, entre altres, tot el teatre d'Èsquil i de Sòfocles. En canvi, la represa de la traducció en vers del teatre d'Eurípides —una feina que, com va confessar a P. Rouquette en una carta, es reservava per a la seva

maduresa— va haver d'esperar encara uns quants anys, fins al període de semienclaustrament viscut al llarg de la postguerra, concretament entre els anys 1949 i 1951, per bé que no la va veure publicada mai: encara que l'any 1956 van aparèixer dues escenes de *Les troianes* d'Eurípides en la *Miscel·lània del Club dels Novel·listes 1956*, Carles Riba va morir abans que es publicués íntegrament la seva traducció del teatre euripideu, que va sortir a la llum a Curial l'any 1977, en una edició en tres volums a càrrec de l'hel·lenista Carles Miralles.

De fet, a dia d'avui la traducció de Carles Riba és l'única que ens presenta complet el teatre d'Eurípides en català; no en tenim, però, cap traducció completa en prosa. Per bé que està documentat que l'any 1931 Anna M. Saavedra va lliurar la versió de les dues primeres tragèdies d'Eurípides perquè fossin publicades a la Fundació Bernat Metge —un dels criteris de la qual és publicar només traduccions en prosa—, si mai aquest projecte va anar més enllà de simples esbossos, aquestes versions van restar inèdites. Hem d'esperar fins a l'any 1966 perquè es publicués el primer volum del teatre complet d'Eurípides en aquesta institució, un volum que conté una àmplia introducció a la vida i obra del tràgic atenès i la traducció en prosa de la tragèdia *Alcestitis*, tot a càrrec de l'hel·lenista Josep Alsina. Tanmateix, el projecte de publicar sencer el teatre d'Eurípides es va tornar a truncar, i no va ser fins a la primera dècada del segle XXI que, sota la direcció editorial de Raül Garrigasait —a qui agraeixo les referències bibliogràfiques i l'ajuda per fer aquest article—, es va tornar a impulsar: a diferència de la resta d'obres publicades a la Bernat Metge, i amb la voluntat de posar fi a l'anomalia històrica que comportava no disposar de la traducció completa del teatre euripideu en aquesta col·lecció, es decideix encarregar la traducció de la resta de tragèdies que queden per traduir —això és, totes excepte *Alcestitis*— no a una sola persona, sinó a un equip de traductors, que, a més de la traducció, s'encarreguen —com és d'habitud— de l'edició del text, de l'anotació de la traducció i de l'elaboració de notícies preliminars a cadascuna de les tragèdies. A dia d'avui ja han aparegut el segon, tercer i quart volums, que contenen un total de sis de les dinou tragèdies que conformen el corpus del teatre euripideu. El segon volum, a càrrec de Jaume Almirall, presenta la traducció de *Medea* i *Els fills d'Hèraclès* i una actualització bibliogràfica dels estudis del teatre d'Eurípides des dels anys

seixanta del segle passat fins a l'actualitat. Aquesta traducció té la particularitat que, encara que és en prosa —com és norma en les publicacions de la col·lecció—, adapta rítmicament els versos de l'original. El tercer volum del teatre euripideu, a càrrec de Maria Rosa Llabrés, presenta la traducció de dues tragèdies més, *Hipòlit* i *Andròmaca*. Finalment, el quart volum publicat, a càrrec de Joan Pagès, conté *Hècabe* i *Les suplicants*. Està previst que abans del centenari de la creació d'aquesta institució, l'any 2022, la resta de tragèdies estiguin publicades: el cinquè volum, a càrrec de Maria Rosa Llabrés, contindrà *Electra* i *Hèracles*; el sisè, la publicació del qual està prevista per al maig del 2017, *Les troianes* i *Ifigènia entre els taures*, a càrrec d'Adrià Piñol; el setè, a càrrec de Jaume Almirall, *Ió* i *Hèlena*; el vuitè, *Les fenícies* i *Orestes*, a càrrec de Joan Pagès i d'Adrià Piñol, respectivament; el novè, *Les bacants* i *Ifigènia a Àulida*, a càrrec de Jordi Pàmias i Marta Oller, respectivament; i finalment, el desè, a càrrec de Montserrat Nogueres, contindrà el drama satíric *Ciclop* i la tragèdia espúria *Resos*, atribuïda tradicionalment a Eurípides. Les traduccions publicades en aquesta col·lecció, a més de mantenir el disseny inicial de popularitzar i difondre els clàssics grecolatins a casa nostra, estan pensades també perquè resultin útils als estudiosos i interessats en la literatura clàssica; és per això que es fan amb el màxim rigor acadèmic i científic, en edició bilingüe amb el text original editat críticament i acarat amb la traducció, i amb introduccions, notícies preliminars, notes a peu de pàgina i una àmplia bibliografia que aprofundeix els aspectes més rellevants de l'obra.

Més enllà del projecte impulsat per la Bernat Metge, n'hi ha hagut d'altres que també han procurat fer accessible el teatre d'Eurípides al públic català. L'any 1990, per exemple, l'editorial Irina va publicar dins la col·lecció «La Quimera», dirigida per Joan Carbonell i Bàrbara Matas, una traducció en prosa de la *Medea* d'Eurípides a càrrec de Joan Alberich, el qual va publicar, anys més tard, la traducció també en prosa de dues altres tragèdies del més jove dels tràgics atenesos per a la col·lecció «L'Esparver Clàssic», de l'editorial La Magrana, dirigida també per Joan Carbonell i Bàrbara Matas: *Hipòlit* (2002) i *Les bacants* (2006). Dins la col·lecció «L'Esparver Clàssic», concebuda amb la finalitat d'oferir traduccions dels clàssics grecs i llatins en un català planer, accessibles a un públic ampli —també en edat escolar—, ja s'hi havien publicat l'any 1994 traduccions en

prosa d'algunes de les obres del tràgic atenès; concretament, *Medea*, a càrrec d'Àngela Carramiñana, i el drama satíric *El ciclop*, en un volum a càrrec de Ramon Torné dedicat a aquest gènere dramàtic —i que també contenia la traducció d'*Els sàtirs rastrejadors*, de Sòfocles—. Els volums d'aquesta col·lecció també presenten una breu introducció que aclareix aspectes rellevants de l'autor i la seva obra, del context històric o de la tragèdia que s'ha traduït.

Per la seva banda, l'associació de festivals de teatre grecollatí Prósopon ha publicat, entre els anys 2004 i 2008, la traducció en prosa d'algunes de les tragèdies eurípidees més representades: *Medea* (2004), traduïda i explicada per María José Valle Fernández i Natividad Venegas García; *Les troianes* (2004) i *Les bacants* (2006), a càrrec de Joan Lull Vives; *Les fenícies* (2005), per Josep M. Rota Aleu; *Ifigènia a Àulide* (2008) i *Hèlena* (2008), a càrrec d'Antònia Soler i Nicolau; i finalment *Hipòlit* (2008), per Eduard Mayans Mevel. Aquestes traduccions, pensades per dur-les a escena davant d'un públic ampli i divers, es presenten en edicions senzilles i assequibles destinades a estudiants preuniversitaris, i generalment estan encapçalades per una introducció a la vida i obra de l'autor i una guia didàctica o de lectura adreçada a aquests estudiants.

Finalment, l'any 2013 van sortir publicades dues tragèdies d'Eurípides en dues col·leccions diferents dedicades a la traducció dels clàssics. D'una banda, dins la col·lecció «Clàssics del Gall», de Gall Editor, va aparèixer una traducció anotada de *Les fenícies*, a càrrec de Carme Llitjós i Pascual, que també en signa la introducció. De l'altra, dins la col·lecció «Aetas» d'Adesiara —una col·lecció que com diu a la seva pàgina web «està dedicada exclusivament a oferir traduccions acurades, en edició de butxaca i a un preu assequible, dels textos grecs o llatins més destacats»— Maria Rosa Llabrés va publicar la traducció anotada d'*Ifigènia a Àulida*, en edició bilingüe amb el text original acarat i amb una introducció que signa la traductora mateixa.

Així doncs, gràcies a l'esforç de projectes editorials ben diversos, avui dia disposem d'un bon nombre de traduccions catalanes de les tragèdies d'Eurípides, d'índole ben variada, que permeten a lectors i a públic en general d'acostar-se al teatre del més jove dels tràgics atenesos des de perspectives diferents, una varietat que encara serà més àmplia quan culmini la traducció en prosa de l'obra completa, que impulsa actualment la col·lecció Bernat Metge.

Bibliografia

Kovacs, George. «Reception of Euripides». A: Roisman, Hanna M. (ed.). *The Encyclopedia of Greek Tragedy*. 3 vols. Chichester—Malden—Oxford: Wiley-Blackwell, 2013, vol. ii, p. 1044-1050.

Malé, Jordi. *Carles Riba i la traducció*. Lleida: Punctum & Trilcat, 2006.

Medina, Jaume. «Sòfocles i Eurípides traduïts per Carles Riba». *Els Marges*, 13 (1978), p. 102-110.

— *Carles Riba (1893-1959)*. 2 vols. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, esp. vol. ii, p. 233-265 [Apèndix III: «Les traduccions de tragèdies al català»].

Miralles, Carles. «Pròleg». A: Eurípides, *Tragèdies**. *El cíclop - Alcestitis - Medea - Els fills d'Hèrcules - Hipòlit - Andròmaca*. Traduïdes per Carles Riba. Barcelona, Curial, 1977, p. 5-33.

Riu, Xavier; Carruesco, Jesús; Reig, Montserrat; Pòrtulas, Jaume; Clavo; Maite. «Reception of Greek Tragedy in Catalan Literature». A: Roisman, Hanna M. (ed.). *The Encyclopedia of Greek Tragedy*. 3 vols. Chichester—Malden—Oxford: Wiley-Blackwell, 2013, vol. ii, p. 1058-1062.